

840 ΑΕΥΕΥΪ Α ΧΑΕΕΪ ΕΕ ΕΥΘΑΥÇΑΑΘ
ΟΟΘΑΕΟΟ ΕΥΘΑΕ ΑΟΕΑΕΘΑΘΥΪ ΑΪ
Ϊ ΑΑΕΥΪ ΑΘΘΑΘ

Ϊ ΘΪ Θ. Αθ. ΑοΪ αθ ΘΑΘΑΑΥΕ

Ϊ εΪ αθ ΝεΪ αΪ οΪ εααθνεοαθε

ΕΥΘΑΥÇ-αεααΪ

ΘΪ Çα ΑΑΑΥΕΘΕΪ ΑΑ

ΕΥΘΑΥÇ- Ο³θε «Ϊ αΪ αη» οΪ εααθνεοαθε

Θαθυο εαοααθανυ

Ϊ ΘοΪ ΑÇεγ θαθυουΪ αα γ% ααευθευ Ϊ αÇαεεααθαΪ ααθε θαθυο
ηαοΪ ηηυΪ αα εαεα ααθεαΪ ευθαυÇ γεεΪ εΪ αγγθεεε ε%Ϊ -³ε³α³ αÇυθευ
ο-οθαα ΕυθαυÇηοαΪ ,xυαυθ Ο³θεηοαΪ ααΪ α ο³Ϊ α³ε- υαυθ
ΑααΪ εηοαΪ αα ααθαθαο. Ααθεα-α αεοεαΪ αα Οα%εθ ΟΪΪ ααΪ α Ϊ αΪ εθ οΪΪ
γθαεοαθεΪ Ϊ αεαΪ ααθαο. ΑεθΪ ε αεαθαυΪ ααευθευ Ϊ αεαΪ ααααΪ ααα αεοθοο
Ε%αΪ %Ϊ οΪΪ εΪ θοΪ οΪ ο³Ϊ α³α³, ΑΪ εηαε θαθυηηυΪ υΪ αεθ α%ε³α³ αΪ εαΪ Ϊ
ΕαΪ -%εε%Ϊ ³ γεα. Αοε Ϊ αεαεα, ααÇυεοο αοεαεοαθαυΪ Ϊ ααεÇεΪ αα
ευθαυÇααθαυΪ θαθυουΪ αεθ εαΪ -α α%ε³εε% α%ε³Ϊ εÇεεα%α³Çα³Ϊ
αεαα-ευ εαααΪ υ. Ευθαε ααÇΪ α αοεαεοαθαυΪ α θαγΪ οο Ϊ αΪ αΪ ο³θε
θαθυουΪ υΪ αεαα-ευ αΪΪ θεΪ θοΪ αΪ ααθεε ευθαυÇααθ α%Ϊ ³Ϊ α%α³
Ϊ ααευΪ θαθαθαυ αΪ αεεÇα%α%α θαεαθ ευεαυε.

1 840- αεε οεαοθεαθαυΪ θαθυου ³-³Ϊ Ϊ ααΪ εε³³ αΪ εαΪ αΪ ε γεα
ευθαυÇααθαυΪ θαθυου ³-³Ϊ αα Ϊ ααΪ εε³³ αΪ εοΪ γηαΪ θαεαο. Αοε αεευ
Εο³ε%Ϊ α%α³ Οεοο Οεαοθ εαααΪ αου ευθαυÇααθ θαθααυΪ αΪ εοεαουεααΪ ααΪ
εεεεΪ, οεαοθεαθ ΕαΪ ηο ααΪ α ΟοθΪ αΪ αα ααεααθα ααθααααΪ. ΑεÇαεΪ
ÇαΪ αΪ αα -αεεΪ εε 203 αεεααΪ ααθε θαθυουε αοεαεοαθαα αου ααεαεε³³
αΪ εοΪ εαεα ααθεαΪ ευθαυÇααθ, Οεαοθ εαααΪ αουΪ εοεαοοΪ οΪ

ì ààèÙì àòòàðàù èí èàí í àí í (Ögel, 1948:796-798;Ögel, 1984:207-210), àèðí è òí èòáò ì àí àí èí òí ðáí í ÿì àñ. Óðóí ààí óèàì èÙðàùç òàðùòùí àí , ì àààí èÿòùí àí ì ààèÙì àòòàð àáðàáí òàèñòàðàáí , àéðùè-à àààù òí èóé èí òí ðóèàààáí àí èòí àí òòàðàáí Wen-hsien (Tsai Wen-shen, 1967:32,36,48,64,72), t'ung-k'ao, T'se-Fu Yüan-kuei àààè èÙðàùçààð òóóðàèóó àèçùèàáí à¼è³ì à¼ðà³ èí òí ðóí àáð³³í³ òóóðà è¼ðà³è.

Òàðùò ñàóí àñùí àà àèçàèí çàì àí àà -àéèí èè Ì èÙèÙì àáí àáðè àòù òáóèòí èáèà àèòèáí èÙðàùçààðàùí 840- àèèàà -àéèí èè òàðùòù çà¼í³ í à¼ ì ààèÙì àòòàð àèí èèí ÿñà ÿéáí àèàèí àèí àí ðóàà àáèàèèáí ¼òò³è. Ì òí òí í ààèçàè ñààáàè èÙòàé àóèàèòàðùí àà àà èÙðàùçààð òóóðàèóó ¼ò¼ àç ì ààèÙì àòòùí àí èóðóí àà. VIII èÙèÙì àáí ààòòàì ò³ðè-¼ àóèàèòàðà àáÿí ààèà ààòòààáí èÙðàùçààð 840- àèèèò óéàòð èààáí àòùí èóèàòèáí àáí èèèí àáí à Èùòàé àèàðàù àààù àèèèí àáí òàáí óóàà àòùàà ààòòààáí . Áóè ì àçàèèàà -àéèí èÙðàùçààðàùí ààòààáí àáðè àà Èùòàé ì àí àí àáèèáí ùò àèðàç³³à¼ ì³ì è³í àí èáí àí í àèùñòùèòà àèèààòèáí ÿèà. È¼àì ¼í òí í èí ðóí òí ò³í à³à³, ò³í à³è- ààòùòù, Ýí àñàé ààðùÿñùí ùí Èàì à¼èà¼ñ³ Èùòàé èì í àðàòí ðó³-³í ì àáí èè³³ -¼èè¼ì ÿì àñ ÿèà. Ì ùí àáí óèàì èÙòàé òàðùòù-ùèàðù Èò³è¼í à¼à³ ì àì èàèàòòàð ì àí àí àí èáí í àáèèáí ùòòàðàù àáí à àí èòí àí òòàðàá ò³ò³ð³òè¼í . 840- àèèàà -àéèí èè ì àçàèèàà òàáí àùè àí èòí àí òòàðàá èÙðàùçààð òóóðàèóó àèð- ÿèè ñ³éè¼ì àáí à àáÿí ààèàáí . Ò³ðè ÿèààðè òàðàáùí àí èóðóèàáí ì àì èàèàòòàðèí èàðàì ààùí àà àèòààáí èÙðàùçààðàáí àáÿí ààèàð. Ì òí è ÿèà ì àçàèèàà èÙðàùçààð Èò³è¼í à¼ èóðóèàáí í ààèçàè³- ò³ðè ì àì èàèàòòàðèí èí (òóí í ó, ò³ðè èààáí àòù àèí à óéáòð èààáí àòù) ñàÿñèé ò³ç³è³ò³í à¼ í ðóí àèùòàð.

Èùòàé ò³í à³èò¼à³ àóòì àí ààðùí à èàðòù Ì ðóí Àçèÿàà ààòààáí èàèèòàð ì àí àí èáèèòèì ò³ç³í, àóòì àí ùí ùí ì àì èàèàòòèè è-èè ò³ç³è³ò³í¼ àí í èàòèðèì òàèèàèí í í ó í èáí àààáí . Ì ùí àáí óèàì Èùòàé -ùàùòòààù ì í í àí è óðóóèàðùí àí Ch'i-tan (èèàáí), Shih-wei, Hsi èáðàáí , Áàòùò Ò³ðèñòàí àùí ñí àáóèàðàáí ààòòàì -àèáí òààð- ì àì èàèàòòàðàá -àéèí àààðù ì àí àí àáèèáí ùò ò³çà¼í àèí à àóé àèàèàèàðàù èàààç àáòèí à ò³ò³ð³òè¼í . Óóí í óèàð óáàáùí àà ì í í àí è WU-huan, Hsien-pi, Wu-sun ààð ì àí àí , ò³ðè èààáí àòù ì àçàèèèí àà ò¼¼è¼ñ óðóóèàðù ì àí àí , ì í í àí è Ch'i-tan (èèàáí) àèí à ààòèà óðóóèàð ì àí àí òùàùç àáèèáí ùòòà àí èáí í àí ðóí àèòà àèàáùç. Èùòàé àèí àí ðóàà àòù àòàèàáí óðóóèàð ì àí àí ì¼í è í èòí¼ ñ³éè¼ò¼ àèàáí àáé, àóè óðóóèàð ì àí àí àí èáí í àáèèáí ùòòùí ñòðàòààèÿèùè ì àáí èñè àà àáð ÿèà. Àèàð àà Èùòàé ì àí àí ì àì èèà ò³ç³í, àèàà èàèà àèàðàáí àèðàáí àèùí òóðóèèáí . Èùðàùçààð àí èñí Èùòàèàáí àèð òí í àèùñ àèèààòùòèáí . Èùòàé ÿè-èèàðèí èí èÙðàùçààðàà ààðóóñó ¼ò¼ òàòààé àí èáí í . Èùðàùçààð

Éúðäúçääd öóóðäéóó ý¾ äëä+éú ì ääéúì àò óéóó óóííó èì ì áðäóí ðäóäóí óí ðáí ³é³ Ì ì óóí ì áçäéééí ää äáyí ääéäó¹. Áóé áí þí ÷à óóí í óéäðäúí ò³í ä³ä³í ä¾ ääðääáí éúðäúçääd, äéí èéí ääð, **Ch'u-she, Hun-yu, Hsin-li** ñúýéóóó óðóóéäð ì áí áí ÷í áóó ääðäðéáí äéí à äéäðäà **Ke-k'un** äáí àðäð÷ó. Éúðäúçääd äéí à äéäðäáí ääðéä éäééóäð Á.Éäéé óäðäáúí áí èçééäáí äáí (**Ögel, 1948:795-801;Ögel, 1981:C.I,382-C.II,159**). Á.ç.÷. 203- æúéäà òäáí äúé äéí áí ðóäááú ì ääéúì àðäáí ääðéä éúðäúçääd öóóðäéóó ääðéä ääçóó äéí é. Äé ì áçäééäà äéäð Äéðäé óííéí ðóí óí ò³í ä³ä³í ä¾ä³ Éäì ñóóñóí óí äéýäéí ää ääðääáí (**Han Shu 94B, 6., 3800**).

Á.ç.÷. 46- æúéääðú **Chen-k** àòú ì áí áí àðäéäáí, éúðäúçäädäú **Chih-chih Shan-yü** ää¾éí, ¾ç³í¾ éäðäòúí äéäáí ñí¾ áí ðáí ðéí ðó 3710 èì. äéúñóúééä æúéäáí. Ò³ðó³éò¾ä³ Éóääàà 2650 èì. äéúñóúééä áí éóðéáí². Áóé ÷¾éé¾í Äéðäé óííéí ðóí óí ò³í ä³ä³í¾ Ñáyí óííéí ðóí óí ääòúðúí ää ýéä. Áóé áííðáí ÷äééí èé éúðäúçäädäáí ò¾í ¾í ä¾ä¾ä¾é ì ääéúì àò ääð: Óñóí ääðäúí ääðääáí ääððé Ùñúé- É¾éä³í ò³í ä³ä³í¾ ääéúéäáí ääðú äéí à **Chih-chih** ðáí ³é òäðäáúí áí ää¾ééäáí ñí¾ ýñéé ÷¾éé¾í ä¾ð³í¾ éäéðéáí ääðú ääéäéé³³.

Äéçäéí çàì áí ää ÷äééí èé 99 – æúéú éúðäé äáí áðäéú **Li Ling** äéí à **Weí Lü** Éúðäé ðáí òóéóí óí áí èä÷úí, óóí í óéäðäà ääð éäééäéäááí ì áçäééäà óóí í óéäð **Li Ling** äé éúðäúçäädäà, äé ýì è **Weí Lü** н³ äéí èéí ääðäà ääðéäðóó÷ó ðäééäááí (**Li Ling din avtobiogrfiyasy Han Shu 54, 6., 2450-2458**). Ì úí äáí ääðéä éúðäúçääd öóóðäéóó ì ääéúì àò äéí é.

Ééééí ÷äðýýé ò³ðé éäááí àòúí úí éóðóéóð ì áçäééäððéí áí ääððáí éúðäúçääd öóóðäéóó ì ääéúì àðäðäú éäçééðéð³³¾ áí éí ò. Ò³ðé éäááí àòú éóðóéäáí ää ÷äééí ääéä äéäðäúí éäééí ÷úäúðú öóóðäéóó äáyí ääéäð. Ò³ðé éäááí àòúí úí éäééí ÷úäúðú äé¾í ³í ä¾ä³ äéð ääðéä óéàì úððà äéäðäúí Áääéáí ì áí áí Éäì ñóóñóí óí äééáí àñúí ää ääðääáí äúäú öóóðäéóó äéúééäð. Áóé áí þí ÷à "ò³ðé éäááí àòúí úí àðäéäðúí áí äéððé **Ni-shih-tou** í óí óéääðúí úí äéððé äé ¾ðä¾éé¾ äééáí äáí. Í ääí ääðú **Ch'i-ku** áí éóí, Áääéáí (**A-fu**) ñóóñó ì áí áí Éäì (**Chien**) ñóóñóí óí àðäñúí ää ääðäðéáí (**Chou Shu 50, 6., 908, Pei Shih 99, 6., 3285; T'ung Tien 197, 1067**) «Áóé óéàì úð áí éáí í óí à éäðäááé 552- æúéäáí ì óðóí éúðäúçäädäúí Áääéáí ì áí áí Éäì ñóóñó àðäñúí ää ääðääáí äúäúí ääéééä¾¾ä¾. Äéðúé÷à áóé ì ääéúì àò éúðäúçäädäú ò³ðé óäéð³³ éäéé ýì àñ

¹ 1 2 ää éäðä¾úç.
² Бул маалыматтар алынган тексттер **Hsin T'ang Shu 215B**, Б., 6149: **T'ung Chih 636/ 67729. Wen-hsien T'ung-k'ao 343, 2678a** да жазылган

ááááí ááðáá èàðÏÛ æííí áàðèá÷à àéðèáí àà àèàðáÛí ààéÛðèÛ ò³ðè%ðá¼ æàèÛí ýèáí èí àéáèí àéáèð.

552- æÛè ò³ðè èáááí àòÛ ò³í ò%èá¼í Ì àçàèèáááè èÛðáÛçãàð æ¼í ³í á¼ Ì áàèÛì àð æí è. Ì óèáí èáááí 553- æÛèÛ ò³ðè èáááí Û áàéÛí áàèÛí, 555- æÛèÛ Ì áí èáèáòè è³÷ò³³ èáááí àòèà àéèáí áÛðááí. Áóè æÛèÛ Ì óèáí ÷ÛáÛðóááÛ **Ch'i-tan** (èèááí) òðóóèàðáÛí ³í ò³í ¼í æá¼èðèá æàðèðèáí ááí èèèèí, ò³í á³èð¼á³ èÛðáÛçãàðáÛ àà èí èáí àèááí. Àè Ì àçàèèáá èÛðáÛçãàð Ááéèáè è¼è³í ³í æýýáèí áà æàðàðèáí. Áí ááí èèèèí èÛðáÛçãàð òóððáèóó ááýí áàèááááí áÛáÛ æáí à «áàð èèéè» ááí æàçÛèÛðÛ³, àèàðáÛí ¼í ³á³á¼ áí èáí Ì ò³ðè èáááí àòÛí à áàð èèááí àèáèí è¼ðí¼ò³í òóððà.

568- æÛèÛ Æèçáí òèýááí Çáì áðèðíñ áàòÛð ò³ðè èáááí àòÛí áàðèáðááí Ëñðáì è ýááóáá Õá¼èð- Õíí èí ðáóí ò³í á³á³í á¼á³ Æèðíí áí áàðááí àà Æááó ááà èÛðáÛç èÛçÛí ááðááí (**Ligeti, 1986:66**).

572- æÛèÛ Ì óèáí èáááí ¼èá¼í á¼ àçà è³ò³³á¼ èÛðáÛçãàð àà èáèááí è Ì áàèÛì. Áóè Ì áàèÛì àð èÛðáè áóèèèòáðÛí áí ýì áñ, Ì ðóíí æàçóó ýíòáèèèòáðèí áà èáçááðáð⁴.

ÈÛðáÛçãàð 630- æÛèÛ áàòÛð æáí à ÷ÛáÛð ò³ðè èáááí àòðáðÛ èóèáááí ñí¼, ÈÛðáèáááÛ Õáí ñóèáèáñèí à áàð èèèðèáí. Ì àòÛèááá Ì ðóíí ÅçèýáááÛ ò³ðè òáèó³³ èáèèòáð ¼ç àèáÛí ÷à æàðáè áàððáðèáí. Áóèáðááí ý¼ è³÷ò³³í³ ñÛð òáðáóððáð áí èáí í. Áóèáðáá è¼í ò¼á¼í òðóóèàð áàð èèèááí. Ì Ûí ááí èèèèí ò³ðè èáááí àòÛí áí **Chie-pi** Õááèí Ëáðèóé, ÈÛðáÛç (**Chie-ku**) ñÛýèóó ò³ðè òðóóèáðÛí ¼ç³í¼ èáðáðà áàððááí (**Chiou T'ang Shu 194A s. 55165. Hsin T'ang Shu 215a s. 6041**) Áóè òááèí ¼ç³í èáááí ááí æàðÛýèáááí ááí èèèèí, Õáí èí Ì áðèýííÛí Ûí èí òðèááñÛí áí óèáí áááèÛ Ì á÷áðáè áàððááí. Áóè áááèááí Ì áéááèáí Ûí 648- æÛèÛ Ëáðèóé, ÑÛð Õáðáóð, Áóáóð (**P'u-ku**) æáí à áàðèà ò³ðè òðóóèáðÛ ÈÛðáèáá ááèáè- áá÷èáèòáðè Ì áí áí ýè÷èèáðèí æ¼í ¼ð¼ áàððáðèáí. ÈÛðáÛçãàð àà ááèáèòáðè Ì áí áí ýè÷èèáðèí ÈÛðáè èí Ì áðáòí ðóíí à æ¼í ¼ò³ðè¼í. ÀèàðáÛí áðòÛí áí Èèðáááð òèðóéí óáááÛ áàðèáððó÷óèáðÛ ÈÛðáè ñáðáèÛí à èáèááí. ÈÛðáè èí Ì áðáòí ðó **T'ai Tsung** áðáèÛí ðááí - ð¼è¼ò òððóððááí. Õ³ðè èáááí àòÛí àà áñèáðáèè áàðèáððó÷óèèèòáððáá á¼è³í á¼í ó÷òðáà èÛðáÛçãàðááí àà (**Chien-k'un**) áñèáð áàð÷ÛèáðÛ Ì ðóíí áí ÷Ûèèáí. ÈÛðáÛç áàðèáððó÷óíò Èèðáááð, áñèáð áàðèáððó÷óíò ñí è èí ðáí í óó ááí áðáèÛ æá **Li-en-jan- tu- hu**

³ **Tsu-chih T'ung-chien** 166, б., 5140 жана жогорудагы 24 номерлдеги эмгек.
⁴ Kül Tegin Kitabesi ò¼ðð³í ÷³ èàðáð Bilge Kağan kitabesi бешинчи катар.èàðá¼Ûç: H.N.Orkun **Eski Türk Yazıtları** Ankara 1988 s. 8-9 38-39.

arı eoi aaeui aaeai. I ui aai eeeei aa ei i adaoi o **Kao Tsung** i acaeaei aa (650- 683) eaedaaai Euaae naaeui a ye-e ae% i %de% i (**Hsin T'ang Shu 215B s. 66149 TT'ung Chih 636 6729c. Wen-hsien T'ung-k'ao 348/2724c.**).

Euaucaaad 708- au eu eaedaaai o³de%da% ye-eaeade i ai ai ei oi i aeaadu ai aaeae eaadau ae% i %o³de%. I ui aae aaeaeaad 713- 755- au eaaadu aa o%do aeio eaedaai au. 758- au eu oeaodead eu daucaaadaui ³no³i %i ae%eoea aeodeoeoi, %ca%³i %i aad eaeedeoeai. Aoe oaaeuoadaa Euaae i ai ai %c ad a i ai eaaa ai eoeai yi an. Oeoad eaaai au i acaeaei aa eu daucaaadaui au **Chia-chia-ssu** aai adaeu. I oi oi i aai ene nadu- eu cu e³ca³³ aaaa ae aeaeado. Aoe i acaeaeadaa eu daucaaad Eadeoe, Oeaa, Eai (**Ta-shih**) nu yeo o odoe ad ae a i ai eaeada i ai ai aaeai uoadaui n³da³o³de%. Oeoad ad ad au aaeadao³o³no **A-je** aa ooe ae a i ai ad ad ad ad. Oeoad ad e³-³i ae ai oi aaeadaa aa aa **A-je** %c³i eaaai aai ae du yeaaai. E%o%³e³o³ aano³ ³-³i aneadeadei ae% i %o³o³n% aa oead eaaai au e³-o³³ eu daucaaadaa eadu ooda ae ueai yi an. Ai un u ac eaeai nei oead aae u eadu ai E³ee³a Aaa (**Chü-lu Mo-ho**) eu dauc eaaai u **A-je** aa ae e %dn%³i, oead eaaai au ui ai dai oi aau ae oaa e% i %e e%dn%³de%. I au eaa oead eaaai u **Ho-sa** %e³o³de%ai (840). Aadaue ei e aae u ae a daei ad aa ae%eaaai. Oeoad ad ad ae ui oae un u i ai ai Euaeeue dai uoan u **T'ai-ho** eu daucaaadaui ei eoi a %de%. Eeei adyye eu dauc eaaai u ai dai oi Eai oi i noi oi o³o³a³i %i e%³da% i. Aoe %e% oead eaaai au i i aae e³i a³e ae un uea ye⁵.

Euaae aoeaeadaui ai aaeae o³de-% ae cu eaaai aoeaeadaai eu daucaaad oodaeeo i aaeui adadaai aa aay i aai %o³e⁶ Eeadae eaaai 692- au eu %e%ai ni %, ai ui i daoi a ae o ooaai u Eai aai eaaai eaei i ai eaeade ad ad ad ai dai %i ³eo³d% aaeadaai. Oi i oee ae a i ynoaeaei aa aay i aaeai aae eu dae ad, i i i e ae a eu daucaaad i ai ai eaeoei o³ca% i. Eaeoei ai p i a i i i e ae a eu daucaaad Aeae oi i ei oi oi yaaei a aeaaeui, Euaae i ai ai aeaeaei, o³de eaaai u Eai aai aa ei e naeoi o i eai aaaa. Aede Eai aai i ai ai Oi i oee aaeadaai o³de ad i yn u 696- 697- au eaaadu E%ai %i oi i ei oi au

⁵ Aoe i aaeui adad **Hun T'ang Shu 215B SS. 6149.6150. Wen-hsien T'ung-k'ao 348/2724c** aadu aay i aaeai.

⁶ Aeao ynoaeaeadaa eu dauc ad u eacaeeai aeade: E³oaaei 4,14., 15., 17., 18., 21, 24., 25., 35., 36., ad ea daadaui ai 13, Aeaa eaaai aai 5,12, 15., 17, 20., 26., Oi i oee i, o³i a³e daadau 4,5: u au o daadau 2- 6: Noae aeaooi oi 1- 11: Oei a Ono 10 E³oaaei, aeaooi oi u au o daadau, 17- 18: Aeaa eaaai aeaooi oi u au o daadau 20- ead.

¼õ³í, Ýí Æñæ òàðáí òáí Æí Û ñõõõí òí æýýæí ááæ ËÛÐÃÛÇÃÀÐÃÀ Ëí Ë ñæÛí Ì Ì ð àáæáà áõõðð ËÛËÛËË Æáí à àèàðáÛí òáí Ûí ¼èõ³ð³øè¼í⁷. Ëáí áááí èáááí àÛ áæÛÛËËËèàð ¼èõ³ð³¼í ñí ¼, áí Ûí æáðèí à 716- æÛËÛ Æèèáà èáááí èèèááí æáí à àè ËÛÐÃÛÇ Ëáááí Ûí à ááèáè òàø òèèèèðááí⁸.

ËÛÐÃÛÇÃÀÐ 708- æÛËÛ ËÛòæáÛí Òáí ñõèèèè Ì áí áí ¼ç àðà ááèèáí Ûøà áàøòááí. ×àì ÆñÛ èáèðáááí è¼õ¼ð³è³øè¼ ÷ÛáÛËË Æí Ëñí èáððè, 710- æÛËÛ Æèèáà, Ë³èòááèí òàðááÛí áí èáèðáááí æá¼èèèèèèè⁹ 731- æÛËÛ Ë³èòááèí ¼èá¼í á¼, áí Ûí æáí àçàñÛí à ËÛÐÃÛÇÃÀÐÃÀ Òàðáõ Ëí áí ÷õ ×í ð èèèááí¹⁰

Õ³ðè èáááí àòÛ èõèèáááí ñí ¼, Ìðáõí à òèáõð èáááí àòÛ è³÷ àèà áàøòáááí æáí à àèàðáÛí áèðèí ÷è èáááí Û Ì Ì áí ×í ð (745- 759) Ì àì èáèáòèí èí áèðèí àèèè èí ðáí Ì Ì àèñàòÛí áà ËÛÐÃÛÇÃÀÐ Ì áí áí ñí áõøèáí¹¹. 779- æÛËÛ ÷áèèí Æ¼á³ èáááí ááí æá¼èèèááí ËÛÐÃÛÇÃÀÐ, Æ¼á³í³ ¼èõ³ð³³ Ì áí áí Ìðáõí à èèèááí Õõí Æááà Òàðèáí (779- 789) Ì àçáèèèí áá áà Ì Ì ð ñæèáÛðõõáá áõõðð Æí èõøèáí¹².

800- æÛèááàðÛ ËÛÐÃÛÇÃÀÐ òèáõðèàð Ì áí áí ñí áõøõí, æá¼èèè³³ ÛçàñÛí òàðõÛËË. Õèáõð èáááí Û Ëõõèõè Æèèáà Ëáááí ËÛÐÃÛÇÃÀÐÃÀ èàððÛ æí ðõõõè áàøòáí, àèàðáÛí áàøèáðõõ÷õõõí èí èáí ò³ø³ð³¼í³ àç èáèèááí ñèí, áèð èáí ÷à àð, òè àèÛí èáðèáí. Ì Ûí ááí ñÛðõèàðÛ ËÛÐÃÛÇÃÀÐÃÀ Ì ðõí ÆçèýáááÛ òðõõèàð Ì áí áí æ³ðá³çá¼í ñí Ì ááñÛ òèáõðèáðáÛí èí èõí à ¼õè¼í.

Æí èõí áí òàðð:

⁷ Ë³èòááèí æàçõõí õí ÷ÛáÛø òàðááÛ, 17- 18: Æèèáà èáááí, æàçõõí õí ÷ÛáÛø òàðááÛ, 15,17: Õí Ì õèõè æàçõõí õí ÷ÛáÛø òàðááÛ 3,4,6: ò³í á³è òàðááÛ 4,5.

⁸ Ë³èòááèí, æàçõõí õí ÷ÛáÛø òàðááÛ, 17- 18: Æèèáà èáááí æàçõõí õí ÷ÛáÛø òàðááÛ 20- èàðàð

⁹ Ë³èòááèí, æàçõõí õí ÷ÛáÛø òàðááÛ, 35- 36: Æèèáà èáááí æàçõõí õí ÷ÛáÛø òàðááÛ 26,27. ,èàðá¼Ûç:R. Giraud, **L.'Empire Des Turcs Celestes**, 1960, s. 175, L. Bazin, ошол эле чыгарма.

¹⁰ Ë³èòááèí, æàçõõí õí ò³í á³è òàðááÛ, 13 èàðàð.

¹¹ Şine Usu Yazıtı, чыгыш тарабы 10 катар (карасыз **Orkun** s.172): карасыз:В. Ögel, Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, **Bulleten**, sayı, 59., 1951, s., 361-379. G. Çandarlıoğlu, **Ötüken Bölgesindeki Büyük Uygur Kağanlığı**, (İ. Ü. жарыяланбаган диссертация) Стамбул 1972.,б., 26

¹² Suci Yazıtı, 1-11 катарлар, (карасыз **Orkun** s. 156-157)

1 - T'UNG SHIH 636/6792 c¹³.

Hsia-chia-ssu

Hsia-chia-ssu (кыргыздар) Yen-ch'i¹⁴ í èí ò³í ä³ä³í ää¼ Chien- k'èèäðäèí ¼èè¼ñ³ áí èóí ñàí àèàð. Èèèèí ÷äðýé ¼çä¼ð³í Hsia-chia-ssu болгон. Chen- kuan èóðóèóóí óí æúèúðì à ýèèí ÷è æúèúí ää¹⁵ ò¼¼è¼ñ óðóèäðú¹⁶ Èúðàé ñàðàéúí à èäèèèèí. Àè ì äçàèèèä èúðäúçäð äà áäèèèè à ì àèäðúí ýè÷èèäðè àðèèèèè æ¼í ¼ð³è¼í .

Àèäðúí áàøèäðó÷óñó Èèäááð¹⁷ ñàðàéä èäèèèè ää T'ai Tsung øàáí ø¼è¼ò óðóðóäáí. Áí úí æäðèäðè Chien- k'èí èí æàðàè÷èèèèè¹⁸ áäðèèèè, àñèäðàèè áàøèäðó÷ó (T'u- tu) æáí à ñí è èí ðáí í óóí óí ááí äðàèú áí èóí Li- yen- jan tu- hu øàèèí äú.

Kao Tsung ì äçàèèèè ää èàèðäááí Èúðàé ñàðàéúí à èäèèè. Chinglung ì äçàèèèè ää¹⁹ ¼ç ì àèäðúí áí òàðóóèàøèí .

Hsüan Tsung ì äçàèèèè ää²⁰ ò¼ðò æí èó Èúðàé ñàðàéúí à èäèèèèè. Kan- yuan ì äçàèèèè ää²¹ óéáóðèäð òàðàáúí áí áàø èèèèèèèèèè .

¹³ Ò³ð³è Ñóí à àèí àñòèýñúí úí ì äçàèèèè ää Cheng Ch'iao òàðàáúí áí æàçúèááí ýí òèèèí ì áàèýèè è¼è¼í ä¼ä³ ýí áàèèè Shang- hai 1935 æúèú áàñúèúí ÷úèèí ÷úäðì áááí ì àèèèèèè úèááí

¹⁴ Açúðèú ì äçàèèèèè ÷úáúø Ò³ðèñòáí ää æàèèèèè Èäðàøäð øàäðúí úí èúðàé áóèèèèèèè áááú àòú.

¹⁵ Chen- kuan áúí ì äçàèèèè ááè T'ang àèí àñòèýñúí úí èí ì äðàðí ðó T'ai Tsung áóí ¼è³ì áäðàúè èúèááí (627- 649) ì äçàèèèè á áäðèèèè àò.

¹⁶ Ò¼¼è¼ñ óðóèäðú ááááí àò ò³ðè èäááí àòú ì äçàèèèè ää èäááí àòèà èèðááí æàèí ú óðóèèèèèè ì ðòí è àòú èàðàðú èí èáí í óéááí. èäðà¼ç:A. Taşagıl, 550-627 Yılları Arasında Töles Boylarının Coğrafi Dağılımına Bir Bakış, MSÜ., Fen-Ed. Fak. Dergisi, sayı, 1, 1991, s.,234-243.

¹⁷ Èèäááð ñàýñèè í ààì áúí òàðúòú æáí à áóè òèòé èí èáí í óéááí ì àì èàèèèèèèè áí úí ýýèáááí ì ðáó., A. Donuk, Eski Türk Devletlerinde Askeri-İdari Ünvan ve Terimler, İstanbul,1988, s., 21, 22.

¹⁸ Èýý àèð ò³ðè óðóèèèèèè úí Èúðàéä èàðøú è¼ò¼ð³è³ð³í òí èòí ðóó ³÷³í 650- æúèú ò³ðè èäááí àòúí ää àð ò³ðà³³ àñèäðàèè áàøèäðóèèè æáí à áí ðí èçí í áí ð èóðóèèè . Èúðàúçäð ää áóè ááèèèè ì àèèèèèè úí ñàýñèè ááèèèèèè è³÷ò¼í ä³ð³ä¼ äðàèèè èúèúèèè .

¹⁹ Ching- lung ì äçàèèèè ááè 707= - 709 æúèèèèèè èááí áúè. Ááì àè 708- æúèú.

²⁰ T'ang èí ì äðàðí ðó, 713- 756 æúèèèèè àðàñú.

²¹ Kan- yuan ì äçàèèè 758= - 759 æúèèèèè, ì óí óí è÷èí ää 759- æúèè èóóðà èèèèè .

éí éáí í óðàò Ì ¼ì ¼- æàì èð æí è. Àò áááúðàò, ñóóñàðäúí òáðèñèí éí éáí í óðàò. Æèì áúð æàáááí ñàéúí òàì èð èðòáòèðáò. Áí ááí èúéú÷, áú÷àè æàñàðàò. Æèàðäúí ¼èè¼ñ³í á¼ á¼÷-úéúé ì áçàèèèí áá yýð òí èóéááí àò ì èí èðéáí. Òí í éí ðáí y¼ í ð áááéáà áá á¼÷-úéúé èúéà àèúðàò.

III-WEN-HSIEN T'UNG-K'AO³⁰ 56 348/2724 a, b, c

Hsia- chia- ssuèàð áàéúðèú Chien- k òèí ¼èè¼ñ³. Æèðèáðè Òàì èí èí áàòúðúí áá Yen- chh'í í èí (9 èàðà ðààð) ò³í á³á³í á¼ Pai-shah òúí³¹ æáí úí áá æàéáàðéáí. Áóèàðäú éyýáá Chu- wu Chie- ku ááí àðàðàò. Æèàðäúí òááè àèí èèí ááð ì áí áí àðàèàðéáí, òóí í óéàðäúí áàòúðúí áá æàðàðéáí.

Éúòàéááí ááð èàèèèí ì àèñàòúí áá èáéááí ááí áðàéáàðááí Wei Lu Ting- Ling Waang (í ðèí ò) Li Lingàè áí èñí í¼ Hsien- wang áàéúí áàðéáí³². Èèèè ÷áðyýè Chih- chih Ch'ang- yü, Chien- k'un áàðäú æá¼ááí. Í àòúéááá Ch'angg- yü í óí áí ðáí ðóí à æàðè ì è¼ èè(¼è÷¼í áèðàèèè), ò³ðò³èò¼á³ Ch'e- shih éá³³ ááð ì è¼ èè óçàèòúéòà yéá.

Chih- chih ì óðááú æáðèáðèí èàèðááí yýéé áàðòáááí³⁴. Àòàðú áá Chie- ku, áèð éáí ÷à ì áçàèèèí èèèè Ke- ku (He- ku) деп атала баштаган. Мындан башка He-ke-ssu деп да атай башташкан.

Èàèèúí úí ñáí ú áèð èáí ÷à æ³ç ì è¼, àñèáðèí èí ñáí ú áí èñí ñàèñáí ì è¼ áí éáí í. Óéáóðèáðäúí ò³í á³è- áàòúðúí áá Éúòàéáá^{3÷} ì è¼ èè óçàèòúéòà áí éáí í. Ò³ðò³á³í á¼ T'an- man òí í ñóí áááúéàðäá ááð èèèèèèí.

Æèðèáðè æàç ì áçàèèèí áá ñóóéóó, áàðèàè, í úí áóó áí èí ð yéá. Éúðúí áá èàð è¼í æááéò. Áááí áàðú èðè, èáéáàò³³. Èàðà ÷à÷òóéàðäá ðáí ñú æí è ááðéáí. Èàðà è¼çà³è¼ðá¼ áí èñí Li Ling àèí òááèí áí ááðéáí. Ýðèàèòáðèí èí ñáí ú áç, àyèáàðúí úí ñáí ú áí èñí è¼í áí éáí í. Éúí áàò áááéóó òàðòàðááí ñ¼èè¼è¼ð òááúðàò. ²ðí - ááàòàðúí àyááé òóðòðàò.

³⁰ 1254- æúéú Ma Tuan- lin æàçááí áóé yí ááè 1319- æúéú àðá¼ áàñúéúí ÷úééáí. Shang- hai 1935- æúéú ÷úééáí èèòáí òè èí éáí í áóè.

³¹ Ó³ðè÷¼ àòú Aeóí í (yèòáá) áí éáí í Óá¼èð Òí í éí ðáóí ò³í á³á³.

³² Li Ling, èúðäúçáàðáá áàðèáðóó÷ò áí èóí áàéúí ááéááí.

³³ Éó÷áí úí èúòàé áóèàèòáðúí áááú àòú.

³⁴ Éúòàé yéè ñúí àè í òððòèðàðí áááí áúéòáí, áúééáí ÷úéúéèà ¼òí ¼á¼í á³èò¼í ÷àòúðèàð ì áí áí è¼÷³í æ³ð³è¼í.

Ýðëæëðàð ëí ëóí à, àÿëáàð ì ì í þí áàðÛí à ÷áëí à òàðòÛðàð(òàðòëðí àëà). ÁáàðÛ ÷í áóó æàðàðàð. Ðàáí - ð¼ë¼ðë¼ àÿááë ææëÛí ëáëëðàð.

ÆÛëáàÛí áàðÛí à mao- shih- ay áái àðàðàð. 2÷ áé áèð ñáçí í áó ò³ð³í á³ð¼ò. Í í ÿèè áé áèð æÛé áí ëí ò. ÁááñÛ àÿááë ñóóë. ×í¼ ñóóëàðáÛí æàðÛí Û òí ¼óí ëàëàð. Òàðòó, áóóááé ÿáëðàð. Ýçí à æí ëó ì áí áí òí æàñàðàð. 3÷³í ÷³ áéáà ÿáëí ÿáëðàð, òí áóçóí ÷ó áéáà òí í òí í æÛðàð. Òàí àë, è÷èì áëé æàñàðàð. Ì ¼í ¼- æàí ëð æí é. ÆÛëéÛëàðÛ éóááðòóó æàí à ëðè áí ëí ò. Ì ÛéòÛ ñí áóð÷áí áàðÛ àð áàðÛ áàðëàðòó÷ó áí ëóðàð. Ò¼¼, óé, ëí ëëí ðó àÿááë é¼í. Áèð áááí áÛí é¼í ñáí ááááí ì æÛ áí ëóðó ì ³í é³í.

Æáí áéÛ áéááí áàðááí æàí áéÛ àð, Ku- t'u³⁵, ñàðÛ ëí é, ëí ÷ëí ð, ëàðà éóéðóé, ëëéëé áàð. Ëàðà éóéðóéòàð ëëéëééá í ëóí ð, áèðí é éóéðóéòàðÛ ÷í¼ æáí à ëàðà ò³ñò¼ áí ëí ò. Mèe ááëÛáÛí ëí ëáí í óóëáí. Mo- ken áàðáëí áí ëñí ëÛé÷ÛëñÛç Ì í çáí ðó ÿÿéòàðëí ëí àñòÛí áà æáéáàðëáí.

Ëóðòàðááí á³ðë³ò, æàí áéÛ ¼ðá¼é, ñááÛçááí æáí à æàí áéÛ ëàç áàð. Áàðàëòàðááí àð÷à, ëáéÛ¼, ëàðà æÛáá÷, ì áæ³ð³í òáé æáí à P'u àð÷áñÛ áàð. ÁëàðáÛí ðóí áóéòóóááé óçóí ÿéáí áëáëí ò³ð³í á³ð³³ ³÷³í Ì é àðëáí áà áëàðáÛí ó÷óí à æàòí áááí áëáëí áéòñáé æáðëðò³³ áí ëí Ì ð. Ý¼ é¼í ëáéÛ¼ áàð.

ÁëòÛí, òàí ëð, ëàëáé èðàáðèðëáí. Áð æàáí ááí ëëéëí òàí ëð áëÛí ááí. Chia- sha àðòóó òàí ëðááí éóðáë æàðàëòàð æàñàëááí, áëàð ò³ðë éáááí àòÛí à æ¼í ¼ò³ëá¼í.

Ëóðáë- æàðàëòàðÛ Ì é, æáà, í áéçà áí ëáí í. Áò÷áí àñéáðëáðè ¼çá¼ð³í ¼ æÛáá÷òàí ëàëéáí æàñàðÛí, áóðòàðÛí áà ëí ðáí óéí í. Æáëéáëáðëí á ëí ëáí í òí áí ëí é ëàëéáí áàðÛ áà áí ëáí í. Óðóí ááé Ûëí áëàð ì áí áí í áéçàèàðááí ëí ðáí í óóëáí.

Áàðëàðòó÷óèàðÛí à A- je (àæí) áàðëáí. A- jeí ëí àòÛ æ¼í ³í áëÛí æ³ð³ðë¼í. Áèð òóóí óí áééáí àñÛí à òí í òí éóðëáí. ËÛçÛé ò³ñë¼ ì ááí è áàððëðëáí. Ëëéëì áàðáë ñóóñàð, éóí áóç òáðëéáðëí áí òëáëí ëëéëðëáí. Áæí áí ëñí ëÛðÛí áà ñóóñàðááí æáéÛí áà áëòÛí ááí æàñàëááí ò÷ó ñ³éð³ àñòÛ æááÛ á³á³é³í ëí Ì çáí ëáí í áàð ëëéëì ëëéááí.

Ë¼í ÷³ë³é áé ÿ÷èëí ëí æ³í ³í ¼í áàð ëëéëì ëëéëðëáí. ÁÛ÷áé æà ëàéðáë áëÛí æ³ðá¼í á³ æáëðÛ é¼ð³ðë¼í.

³⁵ æàí áéÛ óé.

Èàèè èèèèì àè òàðèààí èèèàáí . Áàø èèèèì èèèè³ yì àñ. Áyèààð æ³í , æèàáèòáí èèèèì èèèèøèáí . Æèàáè ÁàøààèÙè, An- hsi³⁶ æáí à Ta-shih³⁷ í àòòðàèàÙè òí ààð àèì àøóó æí èó ì áí áí àèÙí àáí .

A- je: Ch'ing Shan (æàøÙè òí í) àà æàøàèò. Áèèáí àñÙ àóààè ì áí áí èòð-àèàáí yì àñ.

Èèèèçááí æàñàèàáí Mi- t'e Ch'ih- t'o àòòóó ÷-àòÙðèàðÙ áí èáí í. Óðóó áàø-ÙèàðÙ èè-èí áèáè ÷-àòÙðèàðÙàà æàøàøèáí . Áñèáðèáð æí èáí àòòáí àáí àà áààðÙ æàì à òÙðì àè èèðèøèøèáí . Ñóóñàð ì áí áí æàøÙè ÷-Ù-èáí àÙ ñàèÙè èàòàðÙ ááðèøèáí .

Ì àì èàèàòòè áàøèàðóóàà ¼èì ¼ò áàø-ÙñÙ(hsin- hsiang) òóáóí , èÙçì àðèáð, ááí áðàè, òàðèáí áí èóí àèòÙ ì áèáí á áí èáí í. Áóèàðáí æàòè ¼èì ¼ò áàø-ÙñÙ (áàçèð), ³- òóáóí , íí í òèóáð àñèáðèáðàè áàøèàðáí . Í í áàø æí áí ðèó ÷-èí áààè èÙçì àò áàáì Ù áàð. Ááí áðàè æáí à òàðèáí áí èóí y- èèì áàèÙí áàèááí yì àñ. Óðóóèàðáí áàðáÙáÙ æÙèèÙ èÙì ÙçÙí è-èøàò æáí à yò æàøàò. Áèð ááí à A- je ì èàá ñÙyèòóó òàì àè æàèò.

Ì óçÙèàèÙè àñí àì èàòàðÙ, ÷ííð, áí áóèááñ, ì èì à, òàòàð ì èì àñÙ, ÙøèÙðÙè, è³³ òàáááÙ æáí à çèèèáð èí èáí í óèàò.

Ì þóí ààðáí ò¼¼ æáí à àðñòáí í þóí ààðÙ, àò í þí ààðÙ æáí à æèì í þí ààðÙ ááð. ÓáàèÙòèà èàðááñòáí ì áçàèè ì áçàèèè ì áí áí áàè- ààðàèòàðáà, ñóóèàðáà èóðì áí àÙè ÷-àèÙøàò. ÑÙèèÙð-Ùèàðáà èàì áàøàò. ²èè¼í á¼í á¼ æÙèèÙ æáí à èí èáó èàèÙ¼ èàòàðÙ ááðèøàò. ÁàèèàðÙ æ³çá¼í æáí à ì è¼ááí èí è, æÙèèÙ ááðèøàò. Áèðèñè ¼èñ¼ æ³çá¼ð³í ³ èáñèøí áèò. Èè³èò³ ¼ðòò¼ø¼ò, è³è³ æáí à ñ¼¼á³ áèð æÙèááí èèèèí òí í óðàèèà è¼í ³è¼ò. È¼í ³³ ó-óðóí àà Ùèèàøàò. ÈÙø ì áçàèèèí áá æÙáà-òÙí èááÙáÙí áí æàñàèááí ³èè¼ðá¼ æàøàøàò.

Áèàðáí æàçóóñó æáí à òèèááðè òí èóè áí èáí í óèáðèèàðáÙèÙí à í èøí ø. Í Ùèçáí ààðÙ ¼çá¼÷¼ èàòààè. Ñí áóøòáí èá-èáí áàð, èÙçì àòòàðÙí èÙyí àòòÙè ì áí áí èí èáí í áí í áí ð, ì áèáí áá ÷-ÙèèÙí ÷-ÙèÙè èÙèááí áàð æáí à óðòèòèèà áàðáí áàðáí áàøÙ àèÙí ááí . Óðóóèóè èÙèááí áàèáí Ùí áàøÙ àòáñÙí Ùí ì í èí óí à àñÙèàò, àè áí Ù ¼èá¼í ÷¼ ì í èí óí áí ò³ð³ðá¼è àñÙí æ³ð³³ñ³ èáðàè.

³⁶ Èó-à, èóæà
³⁷ Í áàèçèí áí òàèèèòàðáí ááyí áàèàò, àèðí è ò³í á³è Èðáí æáí à ò³í á³è Ááááí èñòáí æ¼í ³í á¼ ááyí áàèàò.

A- je í eí áí ðáí ðóí áí Óéáõð áí ðáí ðóí à ÷áééí ò¼ ì áí áí ËÛÐË Ë³í á¼ æáðñá áí éí ò³⁸.

Àè æáéèà éáðéáí ýé÷ééáð, T'ien ael aaÚí áí ¼ò³í ááòÛøéà (í ¼áí) ýèè æ³ç èè æ³ðá¼í ñí ¼ ááòÛø Shou- ch'iang- ch'eng áòóó øàððáà ááòÛøéáí. Áóè æáððááí ò³í á³éé¼ ÷ èè æ³ðá¼í á¼í èèééí P- i- t'í- ch'uan áòóó áóèééèà ááòÛøéáí. ÁóèáèòÛí ò³í á³é ááòÛøÚí áí óéáõð áí ðáí ðóí à ì è¼ ááø æ³ç èè áðáèÛéòà æáéááøéáí. Áóè æáððáà ÷ÛáÛøéà æáí à ááòÛøéà éáðéáí ýèè æé è ááð. ÁóèáèòÛí ò³í á³é¼í ¼í éáðéáí æí è ÷ÛáÛø æí éó Óéáõð áí ðáí ðóí óí ò³í á³é¼í ¼ áèòÛ æ³ç èè éáðéáí ááí èèééí Hsie- e áòóó ááðÛýáà éáèèøáð. ÁáðÛýí Ûí ò³í á³é ÷ÛáÛøÚí áá Hsue- shan (kað òí í ñó) ááð. Àè æáððáà ñóó æáí à áóèáèòáð æí è. ÆàòÛé òí í í óí ÷ÛáÛøÚí áá Èáí ñóòñó æáéááøéáí. ÁáðÛýí Ûí ááÛí Û ò³í á³é- ÷ÛáÛøéà é¼çá¼é ááð. ×ÛáÛøéà éáðáé æ¼í ¼á¼í áí èñí ò³ðé éáááí àòÛí à òááí áÛé æáðéáðáà éáéáð. Áóèáð ÷ òðóóááí Tu- po, Mie- lie- ko, Wo- chih òáððááí ò³ç³éá¼í. ÀèáðáÛí ááø÷ÛéáðÛí à Ýðééí ááí àðáøéáí. Æàòí í ÷ó á¼éí ¼é¼ð³ éóø æÛáá÷Ûí Ûí éááÛáÛ ì áí áí æááÛéááí. Áòéà áýááé æáéÛí éáèèøáð. Óáèòáááí æáñáéááí àòÛí ÷ñò³í á¼ áýááé ááò æ³ð¼ áèÛøáð, æááà éáèñà áèð áóóóí àòÛí ÷ñò³í ¼ éí þí, íòððáò÷éà òáýí Ûí 100 éáááí ááñá áèÛøáð. Ò³í ÷ òáéáí òí í í í áí éáòÛøÚí, é³í á³ç áð éáèñÛ æáéèà òáðáí éáðéøáð. Ch'ien- k' (éÛðáÛç) ¼é¼ñ³ æéáðáÛ áááÛí òÛí àéááí. Áð ÷ñò³í á¼ ááò æ³ð³ø¼ò. Ch'ien- k'éáð ááéÛðáááí ááé ì àí éáéáð ýéá. Ýýéáááí æáðéáðé ò³ðé éáááí àòÛí ÛéÛí à í éøí ø. Ò³ðé éáááí àòÛ éÛçÛí àèáðáà ááððááí. ÀèáðááÛí ¼é¼ñ³í ÷í ÷ÛáÛøÚí Ëòðééáí, ò³øð³á³ Òóóáí (Òéááò) ò³øð³é- ááòÛøÚí éáðéóéòáðáà ÷áééí ñí çóéááí. Àèáð ¼¼ ááøòà ñÛð òáðáòøòáðáà é¼ç éáðáí áÛ áí éáí í. ÀèáðáÛ Ëèòáááð ááøéáðÛí òóðááí. Ch'í- hsi- pei, Chü- shap'o- pei, A- mi- pei áòáðÛí áááÛ ÷ èèøè ááøéáðááí. ÀèáðáÛí ì àí éáéáðé áóè é³í á¼ ÷áééí ËÛðáé ì áí áí ý÷ áèð ááééáí Ûø éóðááí ýí áñ.

Chen- kuanáÛí ááøéáðóóñóí áááÛ ò¼¼é¼ñ òðóóéáðÛí Ûí 22 æÛéÛ (648) ËÛðáéáà ááø èéááí àéáéí óééáí ñí ¼, ýé÷é æ¼í ¼ò³í, ¼çá¼ð³í ÷í ááééáí ì àéááðÛí áí ááéáé éáòáðÛ ááðéøéáí. ÀèáðáÛí ááøéáðóó÷óñó Chih- po- ch'u A- chan áÛí ¼ç³ ËÛðáé ñáðáéÛí à éáéááí. ÀèáðáÛí æáðéáðé Chien- k'í Ûí áéí ááÛ éáòáðÛ éááÛé æéÛí Ûí, Ëèòáááðáà ñí è éí ðáí í óó ááí áðáèÛ í ááí Û ááðééáè. Kao Tsung (650- 683) ì áçáèééí áá éáéðá ËÛðáé ñáðáéÛí à éáéèøéáí. Ching- lung (707- 709) æáí à Hsuang Tsung áóí ì áçáèééí áá (708) áá ËÛðáéáà ááéáé òáððóóéáí òóðóøéáí.

³⁸ Áóè øááð ò³ðé éáááí àòÛ ì áçáèééí áá ò³í á³éò¼í éáéááí æáð òðóóéáðáÛ ááø èéáèð³³ ÷³í éóðóéááí.

Kan- yuan (758- 759) i açaeëeí áá óéáóðéáð òàðááúí áí éóéàòúéääí ñí ¼, Éúòàé í áí áí í àì eéá éóðà àéääí æí é. Ó³í á³é òàðáí òà æàðáááí éàééòàð àéàðáú Chia- chia- ssu ááí àòàðéáí. Áóé óéáóð-ááà ñàðú, éúçúé ¼¼á³³ éàéé ááááí àè áééàèðáò. Ta- shih (òàæèé), Òéááò æáí à éàðéóéòàð í áí áí ááééáí úðòàðúí óéáí òúðéáí .

Òéááòðáí éáéèí éàðéáí ááð óéáóðéáðáúí òàéáí òí í í í ñóí áí éí ðéòí , éàðéóéòàðáúí æáí úí áà éàéúí , éúðáúçáàðáàðáúí éí ðáí í éí ðóí ¼ò³í ³ðé¼í .

Óéáóðéáð éúðáúç áàðéáðóó-óñó A- jeáá í ààì ááðèðéáí. Óéáóðéáð é³÷³í æí áí òí áàðòáááí áà A- je ¼ç³í éàááí ááí æàðúyéáááí. Óéáóðéáðáúí àñéáðéáðè ééáèéèéééá æáðá àéááí ýì áñ. Áæí ¼ç é³÷³í ¼ èðáí àè, óéáóðéáð àéàðááà éàððú ñí áóðà àéáááú. Óéáóð ááí áðáéááðúí áí Chulu Mo- ho (é³éé³á áááà) Áæí áí æàðááì ááðéí , óéáóð éáááí àòúí éóéàòóóáà éúðáúçáàðáà é¼í ¼é é¼ðñ¼òò³. Áàðáúé òááèí ááð éóéááú³⁹.

³⁹ Òàì ááúç 840- æúéáà +áééí èè éúðáúçáàðáúí òàðúòúí à òéáðáé³³ áí éáí í áóéðáí í àéàéáí ú òðóé æáðááí á³ò³ðá³é. Óéáí áúñú áóé òáì ááà ááééáí úðéáí ýì ááéòáðáà ááyí ááéàò.

ΑΑΑΑΕΒΟΟΑΔ

BAZIN L., (1974), *Les Calenderiers Turc Anciens et Mediavaux*, Lille.

BARTHOLD B., (1927), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul.

ÇANDARLIOĞLU G., (1972), *Ötüken Bölgesindeki Büyük Uygur Kağanlığı*, (İ.Ü.жарыяланбаган диссертация), Стамбул.

EBERHARD W., (1942), *Çinin Şimal Komşuları*, Ankara.

DONUK A., (1988), *Eski Türk Devletlerinde Askeri-İdari Ünvan ve Terimler*, İstanbul.

GIRAUD R., (1960), *L.'Empire Des Turcs Celestes*, Paris.

KAFESOĞLU İ., (1984), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul.

LIU MAU-TSAI., (1958), *Die Chiesischen Nachrichten zur Geschithe der Ost-Türken (T'u-küe)*, Wiesbaden.

LİGETİ L., (1986), *Bilinmeyen İç Asya*, (Türk.çev. S.Karatay), Ankara.

LİGETİ L., Kırız İsminin Menşei, *Türkiyat Mecmuası*, I, 1925.

ORKUN H. N., (1988), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara.

ÖGEL B., İlk Töles Boyları, *Belleten*, S.48, 1948.

ÖGEL B., (1984), *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara.

ÖGEL B., (1981), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C. I, II, Ankara.

ÖGEL B., Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, *Belleten*, S. 59, 1951.

PULLEYBLANK E G., The Name of the Kirghiz, *Central Asiatic Journal*, 34, 1990.

TAŞAĞIL Ahmet., (1991), *Göktürkler (542-630)*, (Стамбул университети Социалдык илимдер институту, басылып чыкпаган диссертация), Стамбул, 1991.

TAŞAĞIL A., 550-627 Yılları Arasında Töles Boylarının Coğrafi Dağılımına Bir Bakış, *MSÜ. Fen-Ed. Fak. Dergisi*, Sayı, 1, 1991.

TSAI WEN-SHEN., (1967), **Li te-u** нун каттары баяндалган уйгурлар тууралуу маалыматтар.,Tai-pei.

Chiou T'ang Shu

Chou Shu

Han Shu

Hun T'ang Shu

Hsin T'ang Shu

Pei Shih

Shih Chih

Suei Shu

T'ung Chih

T'ang Shu

T'ung Tien

Ts'e-fu Yüan-kuei

Tsu-chih T'ung-chien

Wen-hsien T'ung-k'ao